

ISSN 0203-2031

№2

Адукацыя і Выхаванне

2001

У
н
у
м
а
р
ы

Сучасныя адукацыйныя
тэхналогіі: навучальна-
даследчы прынцып

На шляху да добра, ісціны,
прыгажосці

Сацыяльны педагог:
выхаватэль і псіхолог

Праблемы сучаснай школы
ў Еўропе

Усеагульны маральны закон А.Доўгірда

В.С.Болбас, кандыдат педагагічных навук, дацэнт,
прарэктар па навуковай рабоце,

І.С.Сычова, саіскальнік кафедры педагагікі
(Мазырскі дзяржаўны педагагічны інстытут
імя Н.К.Крупскай)

Анёл (Аніол) Доўгірд. Сёння гэта імя знаёма толькі абмежаванаму колу навукоўцаў. Грунтоўным вывучэннем друкаваных і рукапісных прац А.Доўгірда, архіўнымі пошукамі яго спадчыны плённа займаліся беларускі даследчык Э.Дарашэвіч і польскі — С. Качмарак. Між тым па ўкладзе ў развіццё айчынай культуры і асветы вучоны з'яўляецца прадстаўніком “залатога фонду” беларускай нацыі і заслугоўвае пільнай увагі з боку нашчадкаў.

Адзін з самых эрудзіраваных людзей свайго часу — філосаф, логік, псіхолаг, педагог, А.Доўгірд абараніў доктарскую дысертацыю па тэалогіі, выкладаў у Віленскім універсітэце. Пад уздзеяннем яго лекцый фарміраваліся погляды перадавой віленскай моладзі. Да нашага часу захаваліся экзаменацыйныя пытанні і адказы на іх Адама Міцкевіча, які трымаў іспыты перад гэтым вучоным. Дарэчы, і сам А.Доўгірд пісаў вершы, шмат увагі ўдзяляў псіхалогіі творчасці. У жыцці ж, па сведчаннях сучаснікаў, ён быў сціплым чалавекам, добразычлівым, верапаслухмяным, але вельмі дасведчаным і адданым навучы, якой прысвяціў сваё невычэрпнае працалюбства і востры, дапытлівы розум філосафа.

Анёл Доўгірд (1776—1835) нарадзіўся ў маёнтку Юркаўшчына Мсціслаўскага павета Магілёўскай губерні ў сям'і дробнага шляхціца Андрэя Доўгірда. Гэтае прозвішча ўпамінаецца ў дакументах XVI ст. і, верагодна, мае глыбокія карані. (Так, у гісторыі літаратуры вядома таксама імя паэта XVI — пачатку XVII ст. Самуіла Доўгірда, родам з Ашмяншчыны, які ў сваіх творах занатаваў значныя падзеі, што адбываліся на беларускіх землях.)

Пачатковую адукацыю будучы асветнік атрымаў дома. З 1786 г. два гады вучыўся ў езуіцкіх школах Мсціслаўля і Магілёва, дзе дасканала авалодаў лацінскай мовай. Працягваў адукацыю ў вучылішчах каталіцкага ордэна піяраў, членам якога стаў у 1791 г. Дарэчы, ордэн лічыў першапачатковай не місіянерскую дзейнасць, а выхаванне і навучанне моладзі. У піярскіх калегіумах была менш строгая дысцыпліна, адчуваўся значны ўплыў французскай культуры, свецкіх і гуманітарных навук. Заможныя людзі ахвотна аддавалі сваіх дзяцей у піярскія школы, якія пасля рэформы С.Канарскага знаходзіліся на перадавых пазіцыях у педагагіцы, садзейнічалі пашырэнню прыродазнаўчых ведаў. Напрыклад, у справаздачы аб развіцці вучылішча ў Дуброўне, дзе вучыўся А.Доўгірд, даецца станоўчы водгук аб выкладанні прыродазнаўча-матэматычных прадметаў, абсталяванні кабінетаў.

Сярод асноўных вучэбных дысцыплін былі рэлігія і хрысціянская маральнасць, лацінская, грэчаская і польская мовы і літаратура, рыторыка, алгебра, геаграфія, прыродазнаўчая гісторыя, філасофія, логіка, псіхалогія, метафізіка, гісторыя Польшчы і ўсеагульная, азнаямленне з

мясцовымі законамі і інш. Лічыліся абавязковымі фізічныя і ваенныя практыкаванні. Рэкамендавалася чытаць выпіскі з рымскіх пісьменнікаў і арацараў: Цэзара, Цыцэрона, Сенека, Авідыя, Гарацыя, Ювенала і г.д. Значнае месца адводзілася выхаванню маральнасці, фарміраванню станоўчых рыс характару, развіццю мыслення, эстэтычнага пачуцця. Малодшыя вывучалі абавязкі дзяцей у адносінах да бацькоў, таварышаў, слуг. Вялася гаворка аб добрых і дрэнных учынках, асабістай адказнасці кожнага чалавека. У старэйшых класах вывучалася права прыроднае — *jus naturae*. Ці не адсюль бяруць пачатак цікавасць А. Доўгірда да пытанняў духоўнасці, яго пошукі ўсеагульнага маральнага закону?

Да педагагічнай дзейнасці А.Доўгірд рыхтаваўся ў калегіуме піяраў у Дубровіцы Валынскай губерні. Тут выкладаў вядомы логік і філосаф, адзін з актыўных рэфарматараў асветы на беларускіх землях К.Нарбут. Статут установы прадугледжваў для будучых настаўнікаў вывучэнне граматыкі, паэтыкі, рыторыкі, арыфметыкі, каліграфіі, нямецкай і французскай моў. На старэйшых курсах вывучаліся філасофія, логіка, метафізіка, этыка, алгебра і геаметрыя, фізіка, палітыка і права. Ёсць звесткі, што А.Доўгірд слухаў курсы лекцый па матэматыцы, фізіцы і тэалогіі ў Віленскім універсітэце.

Атрымаўшы рознабаковую і грунтоўную падрыхтоўку, А.Доўгірд з 20 да 38 гадоў працаваў настаўнікам у розных піярскіх вучылішчах. Выкладаў пераважна прыродазнаўства і матэматыку, а таксама паэтыку, рыторыку, французскую мову і польскую літаратуру. Шырыня кругагляду адчуваецца і ў яго навуковых працах, дзе шмат аналогій з фізікай, астраноміяй, мастацтвам і г.д. У 1807–1808 гг. А.Доўгірд пераязджае ў Вільню. Там ён быў капеланам (каталіцкі свяшчэннік) Віленскай гімназіі і сакратаром мясцовага аб'яднання піяраў. З 1818 г. чытаў лекцыі па логіцы і псіхалогіі ва універсітэце. З 1821 г. выкладаў поўны курс тэарэтычнай і практычнай філасофіі.

А.Доўгірд друкаваўся ў навуковых часопісах, падрыхтаваў даследаванне аб філасофіі Э.Канта. У 1821 г. выходзіць у свет яго праца “Пра логіку, метафізіку і маральную філасофію”, дзе выкладзены асноўныя погляды вучонага. У 1828 г. у Полацку быў надрукаваны першы том “Логікі”, яшчэ два засталіся ў рукапісах. Увогуле навуковая праца А.Доўгірда праходзіла пры неспрыяльных маральных і матэрыяльных умовах, многае з яго спадчыны згублена і належным чынам не ацэнена. Але нават знаёмства з

творамі, якія захаваў час, дазваляе ўбачыць цікавага, неардынарнага мысліцеля, асветніка, бескарыслівага рыцара навукі.

Светапогляд А.Доўгірда сфарміраваўся ў эпоху Асветніцтва, якая ўладарыла ў культурным жыцці Беларусі ў апошняй чвэрці XVIII — пачатку XIX ст. Вучоны верыў у навуковы прагрэс, гуманістычную ролю дакладных навук і тэхнікі. Ён супрацьпаставіў нямецкаму ідэалізму канцэпцыю “здаравага розуму”, стварыў структуру псіхалагізаваанай логікі. Погляды вучонага сфарміраваліся на мяжы рускага і польскага Асветніцтва. А. Доўгірд — прыхільнік Дж.Лока і Э.Кандыльяка. Яго куміры — Платон, Арыстоцель, Фама Аквінскі, Фр.Бэкан, А.Дэкарт, Г.Лейбніц, а таксама браты Анджэй і Ян Снядэцкія, якія выкладалі ў Віленскім універсітэце. Аб гэтым сведчаць навуковыя працы і апісанне асабістай бібліятэкі вучонага. Філасофскія і педагагічныя погляды А.Доўгірда цесна пераплятаюцца, эстэтычная канцэпцыя спалучае класіцызм і рамантызм, абаянаецца на даследаванне здольнасцей чалавека. Мысліцелю блізкія педагагічныя погляды англійскага асветніка Джона Лока, згодна з тэорыяй якога ў чалавеку адсутнічаюць прыроджаныя ідэі, душа дзіцяці ўяўляе чыстую васковую дошку (*tabula rasa*), на якой выхавацелі могуць “пісаць” усё, што захочуць. Адсюль робіцца выснова аб неабмежаваных магчымасцях выхавання ў фарміраванні асобы.

А.Доўгірд лічыў, што пачуцці чалавека, яго інтэлект фарміруюцца перш за ўсё шляхам практыкаванняў, праз шматразовыя паўтарэнні, а потым запісваюцца ў душы і розуме і ўтвараюць устойлівую характарыстыку асобы. Гэта адносіцца і да маральнага выхавання, эфектыўнасць якога, на думку педагога, у многім абавязана метаду прывучэння: выхаванец, які зрабіў добры ўчынак і атрымаў задавальненне ў душы, а часам і адпаведнае заахвочванне з боку выхавальнікаў, захоча яго паўтарыць. А.Доўгірд падзяляў погляды Д.Лока, што такія звычкі лёгка засвойваюцца ў маленстве, калі яшчэ не развіта здольнасць да разважанняў, і вядуць да выхавання дабрачыннасці і мудрасці, строгай маральнай дысцыпліны. Добрачыннасць у многім абумоўліваецца здольнасцю абмяжоўваць свае жаданні, адмаўленнем сабе ў задавальненнях, калі яны не адабраюцца розумам. Набыццё ж дабрачыннасці прыводзіць да фарміравання дасканалай асобы.

Працэс станаўлення інтэлекту ў дзіцяці А.Доўгірд аналізуе ў рабоце “Аб логіцы, метафізіцы і маральнай філасофіі”. Ён сцвярджае,

што першапачатковае інстынктыўнае імкненне адчуваць прадметы перарастае ў асэнсаванае, уважліва даследуе працэс пазнання, аналізуе ролю чалавечай рукі, іншых органаў пачуццяў: зроку, слыху, абання. Усе веды чалавек набывае праз знешні вопыт — адчуванні, а таксама ўнутраны — рэфлексію. Прычым вучоны неаднаразова падкрэслівае, што розуму ўласцівы нейкі прыроджаны натуральны закон, які з'яўляецца крытэрыем сапраўднасці ведаў. На ўзроўні маралі такім абсалютным крытэрыем, на думку А. Доўгірда, з'яўляецца “голас сумлення”, здольны накіраваць чалавека на правільныя ўчынкі, дапамагчы адрозніць дабро ад зла. Такім чынам, адмаўляючы наяўнасць у чалавека прыроджаных ідэй, вучоны прызнае існаванне ў кожнага дзіцяці пэўных задаткаў, або правіл розуму, дзякуючы якім людзі могуць устанавіліваць ісціну. Разумовыя здольнасці, ад якіх у першую чаргу і залежыць узровень маральнасці асобы, філосаф лічыць не статычнымі, а вынікам пастаяннага ўдасканалення і развіцця, чаго вымагае неабходнасць захавання жыцця, ход эвалюцыі грамадства. Правільны шлях пазнання і маральнага ўдасканалення — “гэта рух ад спраў добра пазнаных да невядомых, ад больш лёгкіх да больш цяжкіх. Гэты шлях паказвае сама прырода, і толькі ён можа прывесці да сапраўдных адкрыццяў” [1, с. 421], — сцвярджае вучоны. У распрацаванай ім псіхалагічнай логіцы мысліцель спрабуе ўстанавіць сувязь паміж розумам і светам па аналогіі з сувяззю паміж часткамі пэўнай машыны і ўласцівымі ім дзеяннямі.

Логіка для А. Доўгірда з'яўляецца ключом да авалодання іншымі навукамі, універсальным метадам пазнання і развіцця. Ён даказвае цесную сувязь логікі і тэорыі навучання: “Святло, якое логіка бярэ ў іншых навук, — адзначае вучоны, — яна павінна пасылаць назад, узбагачанае разважанымі” [1, с. 421].

Услед за Д. Локам А. Доўгірд прыходзіць да вываду, што трэба не столькі даваць выхаванцам веды, колькі абуджаць любоў да іх, развіваць і накіроўваць розум, каб зрабіць кожнага вучня здольным да ўспрымання любой навукі праз узбраенне спосабамі авалодання яе зместу, а не праз назапашванне як мага больш інфармацыі. Ён піша: “Найважнейшай справай для чалавека, які прысвяціў сябе навукам, з'яўляецца вызначыць загадзя гарызонты свайго пазнання, значыць пазнаць свае здольнасці, іх узровень і межы, каб не траціць дарагі час на безвыніковыя намаганні і набыткі такіх ведаў, якія перавышаюць сілы яго пазнання” [2, с. 126]. Мысліцель адзначае, што, паведамляючы свае

веды іншым, чалавек часта ідзе шляхам, супрацьлеглым таму, якім ён іх набываў; пазнанне дасягае высокага ўзроўню пры ўзаемным абмене думкамі.

Увогуле магчымасці з дапамогай мовы перадаваць інфармацыю А. Доўгірд надаваў вялікае значэнне. Ён лічыць мову важным сродкам маральнага развіцця асобы. Дзякуючы ёй чалавек мае неабмежаваныя магчымасці інтэлектуальна-маральнага ўдасканалення. Пры аналізе развіцця мовы А. Доўгірд засяроджвае ўвагу на яе грамадскіх, калектыўных пачатках. Менавіта гэтыя характарыстыкі ды яшчэ здольнасць да абстрактнага мыслення і адрозніваюць чалавека ад вышэйшых жывёл. Падобныя меркаванні знаходзім у рукапісе “Кароткія развагі пра думку звяроў”, дзе выказаны перадавыя для таго часу погляды.

Маючы на мэце фарміраванне дасканалай асобы, вучоны шмат увагі ўдзяляе пытанням эстэтычнага выхавання, прыродзе і фарміраванню таленту. Ён падкрэслівае, што здольнасці можна і патрэбна развіваць. На думку педагога, музыка, паэзія, жывапіс, скульптура, архітэктура і іншыя віды мастацтва здольныя даваць незвычайны штуршок для абуджэння самых узвышаных пачуццяў. Вышэйшым відам мастацтва, дзе вобраз убірае ў сябе любыя магчымасці і ўяўлення, і логікі, для А. Доўгірда з'яўляецца паэзія. Яна “распаўсюджвае сваё панаванне на ўвесь свет, абуджае лепшае ў чалавеку, выхоўвае і ўзвышае яго сэрца і душу” [2, с. 128]. Паэзія ўздзейнічае на мараль, этыку, звычаі і пачуцці людзей, адначасова і сама сілкуецца з гэтых крыніц. Вучоны спасылаецца на такі прыклад: песні бардаў, трубадураў і менестрэляў змякчылі нораў варварскіх народаў, бо адрозніваліся міласэрнасцю да захопленых у палон, далікатнасцю ў пытаннях кахання.

Такім чынам, А. Доўгірд лічыў, што сродкамі мастацтва можна выхаваць маральна дасканалую асобу, узбагаціць душу, прывіць лепшыя чалавечыя якасці. Дарэчы, гэта было ў рэчышчы патрабаванняў часу. Адукацыйная камісія, якая на беларускіх землях напрыканцы XVIII ст. выконвала функцыі Міністэрства народнай асветы, ажыццявіла рэформу школ у духу Асветніцтва. Адукацыя набывала свежы, дэмакратычны характар, узрасла ўвага да прыродазнаўчых навук, але, бяспрэчна, першае месца адводзілася маральнаму выхаванню. Побач з дакладнымі навукамі вывучаліся класічнае і сучаснае мастацтва, славянская філалогія і інш. Наогул, ставілася пад сумненне набыццё адукацыі, калі яна не ўдасканальвае маральную прыроду чалавека, не ўзбагачае духоўны свет асобы.

А. Доўгірд меркаваў, што маральныя законы фарміруюцца пад уплывам грамадскага ладу жыцця. Ён не адмаўляў індывідуалізму, але абшчыннасць і грамадскі дабрабыт ставіў на першае месца. Чалавек можа маральна ўдасканалвацца і быць шчаслівым толькі ў супольнасці сабе падобных. Як адзначае Э. Дарашэвіч, А. Доўгірд раздзяляў тэзіс французскіх матэрыялістаў аб тым, што дабрабыт народа — вышэйшы закон. Мысліцель сцвярджаў, што мэта грамадства не ў тым, каб “пэўныя асобы атрымалі вышэйшую ступень шчасця, а ў тым, каб шчасце набыла найбольшая колькасць людзей дадзенага грамадства суадносна сваім інтарэсам і схільнасцям” [3, с. 216]. На думку вучонага, чалавек не можа быць сродкам для дасягнення ніхай нават самай высокай мэты: “Рабі так, каб ты заўсёды адносіўся да чалавецтва ў сваёй асобе і ў асобе ўсякага іншага як да мэты, і ніколі не адносіўся б да яго толькі як да сродку” [3, с. 216]. Нельга не заўважыць: гістарычныя падзеі сведчаць, што ігнараванне гэтага пастулата гуманізму прыводзіць да трагічных вынікаў.

Сваю этыка-маральную канцэпцыю А. Доўгірд выкладаў у рукапісе “Філасофія маральная” (у гэта паняцце ён уключаў этыку, палітыку, педагогіку). Але рукапіс захаванася часткова, таму, на жаль, няма магчымасці непасрэдна і поўнасьцю пазнаёміцца з педагогічнымі поглядамі вучонага.

У апошнія гады жыцця А. Доўгірд звяртаўся да пытанняў маралі і тэалогіі. Яго погляды — філосафа і члена манаскага ордэна — аб’ядноўваюць у сабе хрысціянскую мараль і ідэі Асветніцтва. Вучоны задаецца пытаннем: “Калі мы філасофію называем мудрасцю, то ці не самая большая мудрасць правільна паводзіць сябе ў жыцці?” [3, с. 209]. У А. Доўгірда часта паўтараецца думка, што шчасце — асноўная мэта маралі. Чалавек імкнецца пазбегнуць пакут і духоўных, і фізічных. Як адзначаюць даследчыкі, тут мысліцель блізкі да эўдэманізму — антычнага маральнага напрамку, згодна з якім шчасце (блаженства) з’яўляецца вышэйшай мэтай чалавечага жыцця. Яшчэ Сакрат лічыў, што шчасце залежыць ад дабрачыннасці чалавека. І законы маралі павінны дапамагчы кожнаму спазнаць шчасце.

А. Доўгірд разглядае таксама складаную этычную праблему ўзаемаадносін духоўнага і фізічнага. Ён прыходзіць да высновы, што фізічныя патрэбнасці кіруюць учынкамі людзей, але павінны рэгулявацца вышэйшымі маральнымі прынцыпамі. Гэта няпроста, але неабходна, іншы шлях вядзе да страты чалавечага аблічча.

Мысліцель звязвае маральнасць з пазнаннем і свабодай выбару. Маральнасць, на яго думку, можа быць толькі вынікам праяўлення незалежнай і свабоднай волі індывіда. Як і Кант, ён лічыць, што маральнасць першапачаткова апрыёрная і падпарадкоўваецца розуму. Учынак лічыцца маральным настолькі, наколькі яго накіроўваюць розум ведамі, а воля — дазвалам або выбарам. Але сапраўдны крытэрыі духоўнасці для вучонага — голас сумлення. Тут, відавочна, ён зыходзіць з вышэйшага, боскага, пачатку. У сваіх тэалагічных працах А. Доўгірд піша, што маральныя законы і голас сумлення можна растлумачыць толькі наяўнасцю вышэйшай істоты. Такім чынам асветнік і тэалаг спрабуе гарманізаваць уплыў звышнатуральных сіл і вопыту чалавецтва на фарміраванне маральных паводзін асобы. У спасціжэнні маральных законаў і арганізацыі адпаведнага ладу жыцця кожны чалавек ідзе асабістым шляхам, і роля асобы ў маральна-духоўным самаўдасканаленні з’яўляецца вызначальнай. Толькі пры суладдзі “голоса сумлення” і набытых ведаў чалавек можа ўзняцца да маральных вяршынь.

Цікавыя думкі аб вечных законах жыцця і сувязі паміж рэчамі рэальнымі і ўяўнымі мысліцель выказаў і ў доктарскай дысертацыі “Аб цудах”. Як тэалаг А. Доўгірд сцвярджае: сапраўднае цуда, евангельскае або з рэальнага жыцця, у сваёй аснове мае дабро, таму ён пастаянна заклікае людзей да добрых учынкаў. Трэба меркаваць, што, як і для Канта, для беларускага асветніка сапраўдным цудам былі дзве рэчы на свеце: зорнае неба над галавой і маральны закон чалавека, апошнія — больш, бо, выконваючы законы маралі, чалавек дасягае дасканаласці.

Вучоны не спадзяецца толькі на закон вышэйшы. Этыка для яго, як і логіка, — дакладная навука, пабудаваная па сваіх законах. “І калі асоба, добра ведаючы правілы маралі, тым не менш збіваецца з правільнага шляху, то гэты недахоп трэба прыпісаць самой навуцы” [1, с. 426], — сцвярджае А. Доўгірд. Тым самым ён яшчэ раз акцэнтуюе ўвагу на неабходнасці арганізацыі спецыяльнага навукова абгрунтаванага працэсу маральнага выхавання. Ён пераконвае, “што маральнасць не толькі вынікае з чалавечай прыроды, але з’яўляецца таксама неабходнай патрэбай чалавечага роду, без яе ніякае грамадства не можа ўстаяць” [1, с. 426]. Як слушна адзначае Э. Дарашэвіч, “У А. Доўгірда больш моцна, чым у Канта, падкрэслены сутнасна маральныя патрабаванні да асобы: асабістая ад-

крытасць свету як вышэйшы прынцып маралі” [2, с. 416]. А. Доўгірд спрабуе ў вышэйшыя маральныя прынцыпы арганізацыі супольнага жыцця ўвесці інтарэсы кожнай канкрэтнай асобы. Ён імкнецца да агульнага добра павінна не ігнараваць шчасце асобнага чалавека. Вышэйшы маральны закон, на думку мысліцеля, прызначаны палепшыць рэальнае жыццё.

Услед за І. Кантам і іншымі філосафамі наш зямляк спрабуе сфармуляваць абсалютны закон маралі — *summum principium moralitatis*. Ва ўяўленні кожнага з філосафаў, адпаведныя ўчынкі чалавека абумоўлены маральным абавязкам. Чым жа, на думку А. Доўгірда, павінен кіравацца ў сваім жыцці маральна дасканалы чалавек? “Так рабі заўсёды, каб не было сорамна расказаць усяму свету пра свой учынак і пра пабуджальныя матывы, якія цябе да яго накіравалі” [3, с. 215], — заклікае ён. Такім чынам, у трактоўцы беларускім мысліцелем “залатога правіла маральнасці” аб’ядналіся і хрысціянская, і народная, і асветніцкая мараль. Веды, доўг і сумленне — абавязковая ўмова маральных учынкаў. Таму, паводле перакананняў вучонага, ідэал дасканаласці чала-

века павінен гарманічна спалучаць маральны і інтэлектуальны аспекты. У поўнай адпаведнасці з інтэнцыяй эпохі ранняга Асветніцтва была зроблена спроба сумясціць у такім ідэале якасці дабрачыннага хрысціянства і рацыяналістычна арыентаванай, прагматычнай, дзейнай асобы. Як педагог А. Доўгірд лічыў, што маралі трэба вучыцца з дзяцінства, клапаціцца пра душу, не абцяжарваць яе заганнымі якасцямі. У гэтым для падростаючага пакалення асабліва важны прыклад дарослых, іх паводзіны і ўзаемаадносіны.

Вучэнне Анёла Доўгірда гучыць сёння асабліва зладзённа, прымушае ўсвядоміць неабходнасць выкарыстання набыткаў нашых таленавітых папярэднікаў у сучасным грамадскім уладкаванні. Цяпер тэарэтыкі і практычныя арганізатары маральна-выхаваўчага працэсу прыносяць, што перыяд ваяўнічага атэізму вымусіў нас без усялякага аналізу адмовіцца ад шматвяковага вопыту хрысціянства ў маральна-духоўным станаўленні асобы. А. Доўгірд, філосаф, тэолаг і педагог, спрабаваў даць яму навуковае абгрунтаванне. Наш зямляк адначасова верыў у сілу навукі і магчымасць выратавання душы.

1. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. — Мн., 1962.

2. Доросевич Э., Конон В. Очерки истории эстетической мысли Белоруссии. — М.: Искусство, 1972.

3. Доросевич Э. Аниол Довгирд — мыслитель эпохи Просвещения. — Мн.: Наука и техника, 1967.

Раі.м...

Вместо чёрного чая постоянно пейте чай зелёный и только с сахаром “вприкуску” с добавлением к заварке поочерёдно по неделе или месяцу листьев чёрной смородины, облепихи, лесной малины, ежевики. Зелёный чай — концентрат марганца и сильнейшее кровоочищающее средство, выводящее из организма любые шлаки вплоть до радионуклидов. Лист чёрной смородины — концентрат микроэлемента селена, способствующего в сочетании с витамином Е выработке антител. Листья малины и ежевики содержат все незаменимые аминокислоты, без которых невозможно нормальное развитие и функционирование организма.

Летом используйте в пищу свежие молодые листочки перечисленных выше растений, расположенные на концах побегов.

(Наука и жизнь. — 2000. — № 8.)

